

Đerđ Serbhorvat*

„Hvala Bogu što nisam pripadnik manjine“

ili koja je korist a koja šteta od marginalnosti

„Ko je ovaj Vogel? Pa to je sjajan lik! Njegove čarobno dražesne filozofske zablude, koje ushićuju čoveka, prosto obaraju s nogu. Ali već i to kako pogovor, kao pojam, meša s manifestom, naravno namerno, znam, već i to je tako zabavno. I kako dijalektičkog Lukača citira metafizičkim metodom, da ne poveruješ“ – piše Šandor Tar u do danas neobjavljenom pismu od 9. marta 1969.godine. Šandor Tar nije samo istaknuti autor mađarske prozne književnosti 20. veka, nego ima i veoma neobičan životni put. A potrebno je i objasniti zašto ga citiram, osim toga što ovako lepo piše o Laslu Vegelu.

Nisu, naime, imali previše dodirnih tačaka, izuzev što su obojica rođena 1941, s razlikom od dva meseca i pet dana. Odmah da kažem da imaju i druge sličnosti. Obojica su odrasla u siromašnoj seljačkoj porodici, jedan u Srbobranu u Vojvodini, a drugi u Hajdušamšonu na istoku Mađarske. Dok je Vogel, međutim, išao u gimnaziju i na fakultet, Tar je završio tehničku školu, izučio za tehničara oružja, streljivai eksploziva, potom do promene režima radio na istom radnom mestu, u fabrici medicinskih instrumenata. Dobio je otkaz 1992. godine, dakle imao je klasičan radnički životni put – u socijalizmu sigurno radno mesto, a u zoru mađarskog divljeg kapitalizma dospeva na ulicu, i od tada tavori kao nezaposlen. Nasuprot tome, Vegelu svojim ranim dvadesetim godinama počinje karijeru intelektualca, ali ga više puta izbacuju sa radnog mesta, prvo početkom sedamdesetih skoro proteruju u njegov gradić, potom ga na početku Miloševićeve ere sklanjaju s Novosadske televizije, gle čuda, i njega 1992.

Šta još imaju zajedničko? Bivanje na periferiji, iako na potpuno drugačiji način. Jer dok je Vogel već sedamdesetih godina priznat pisac, već ukoliko je i u Mađarskoj poznat njegov roman *Memoari jednog makroa*, a on kao urednik i autor *Uj Simpoziona*, a u bivšoj Jugoslaviji i kao kritičar, dramski pisac, Tar je tek 1981. objavio prvu knjigu, i jedva znaju za njega. Naime, živi i radi u Debrecinu, radnik je, ne učestvuje u javnom književnom životu, nije ni intelektualac, iako uspostavlja neke veze s demokratskom mađarskom opozicijom koja se

*Autor je sociolog, saradnik Instituta za manjinske studije Istraživačkog centra za društvene nauke Mađarske akademije nauka. Elektronska adresa: szerbhorvi@gmail.com

formira. Karijeru književnika započinje devedesetih godina, dobija značajne nagrade, sve ga je više u književnoj javnoj svesti. Međutim, 1999. nešto mu se dešava, dok se Laslo Vogel za vreme NATO bombardovanja skriva po vojvođanskim selima, ili bar kao „Sorošev agent“ beži iz vidokruga vlasti. Jer tada se o Šandoru Taru saznaje da je u socijalizmu bio doušnik. I bogme redovno izveštavao, na štetu drugih i čak više nego što se od njega očekivalo, a upravo je najviše izveštavao o onima iz Budimpešte, o demokratskoj opoziciji. Istoričar i prijatelj Janoš Kenedi, koji ga je razotkrio, oprostio mu je, doduše, ali mu se deo mađarskih intelektualnih krugova osvetio za sve što se moglo pripisati i drugima – npr. svetski poznatom mađarskom filmskim reditelju i drugima.

Ali zašto je Šandor Tar, s jedne strane, mogao postati žrtva, a s druge strane, neko nad kim je izvršena duhovna vendeta, pa sve i s tim da je bio grešni sluga jednog grešnog režima? Zato što više nije bio marginalni lik, iako je živio na margini, geografski daleko od centra, u blizini mađarsko-rumunske granice, tamo je odrastao na salašu, a potom radio u fabrici. Ucenili su ga na veoma perfidan način da bi postao doušnik: s jedne strane, njegov brat policajac stradao je na veoma čudan način, pod do danas nerazjašnjenim okolnostima, a s druge strane – navodno – Šandor Tar je bio homoseksualac, živio je usamljeno. Možda je već i tada bio sklon piću, ali je kasnije, kao nezaposlen, a potom i raskrinkani doušnik, konačno potražio spas u alkoholizmu i izvršio samoubistvo.

Taj životni put je, naravno, u potpunosti drugačiji od puta Lasla Vegela, ali odlomak iz pisma koji sam citirao na početku teksta ipak ukazuje na Tarov senzibilitet: da kao radnik, živeći na kraju sveta u ustajalom socijalizmu, nekako ipak čita Lasla Vegela, kojeg kao savremenika naziva „sjajnim likom“, i samouvereno ukazuje na Vogelove filozofske zablude – dok se Tar filozofijom mogao baviti jedino kao autodidakt. Ali on je ushićen čak i Vogelovim greškama, a obožava i njegove citate Lukača, tačnije način na koji ga citira.

Šandor Tar, dakle, otkriva sebi jednog autora, iako još treba istražiti koliko i na koji način. Citirani odlomak pisma upućuje na to da mu je Vogel važan, zaokuplja ga. On, provincijski radnik u jednoj socijalističkoj zemlji, koji ipak piše, ali iz više aspekata živi na periferiji, i kažimo konačno: u manjini. Za radnike je pisac, za pisce radnik – a upravo za onaj režim nije moglo biti ni lepše ni boljenog jednog takvog čoveka u propagandističke svrhe podići na pijedestal. Režim, međutim, to ne čini. Umesto toga, ucenjuju ga jer je homoseksualac, to jest takođe pripadnik manjine – uz to se homoseksualnost tada strogo kažnjava. Kao doušnik, postaje pripadnik jedne nove, iako tajne i sramne manjine.

Nemojmo, naravno, preterivati kad procenjujemo u kojoj je meri Vogel uticao na Tara, ali ja sam ipak istakao nekoliko momenata – zašto je na ovaj ili onaj način manjinskom piscu važan jedan drugi manjinski pisac. Naravno, ako uzmemo razne tipove identiteta, negde, u nečemu, svi su manjinski, dakle nemojmo mistifikovati.

No to je ipak pozicija koja jednog stvaraoца, umetnika, može izdići, dati mu zamah. Ako idemo dalje, a ne govorimo o pripadniku manjine, stići ćemo do pojma tuđinstva. U tom smislu Tar je bio potpuni tuđinac u svom okruženju, a jedan od najvažnijih elemenata Vogelovog životnog dela takođe je tuđinstvo, iako izraženo drugim rečima, ponekad metaforama kao što suničija zemlja, obeskoćenost, bezdomnost, ne pripadati, bivati ispod stola. Čuvar na straži, koji je već skoro zaboravio lozinku; evropsko kople, postmoderni kentaur... Ili, kako je pisao osamdesetih: „Stojiš u Budimpešti kao jugoslovenska skitnica koja se skriva.(...)“¹

Skoknimo sada iz Budimpešte do Beča povodom jednog Vogelovog monologa. U eseju pod naslovom *What is Yugoslavia* profesor engleskog jezika svakome daje zadatak da napiše rad *omy country*, na red dolazi i pripovedač, verovatno gastarbajter iz Jugoslavije. A on kaže: „Nisam mu mogao odgovoriti da sam došao ovamo da barem na nekoliko nedelja zaboravim na sve, ali me *my country* prati kao senka.“² Zadatak je, dakle, zadatak: piši o svojoj zemlji. A šta ako si bez domovine ne samo u inostranstvu nego i kod kuće? Šta ako, trudeći se da zaboraviš, shvatiš da ono što želiš zaboraviti i ne postoji? Kako Vogelov lik govori u monologu: „(...) osećam se kao da sam sve izgubio, iako ništa nisam izgubio, samo je vreme proteklo, dakle krajnje je vreme da priznam da nikada nisam imao domovinu, ali osećam sve veću čežnju...“³ A čežnja nije samo želja za ostavljenim domom nego i želja za komadom domovine koje nema – nije je ni bilo, niti će je biti. Da li je sigurno da su domovina, dom potrebni? Na to ćemo se još vratiti povodom promene generacijskih iskustava.

Pre toga, međutim, skoknimo ponovo do Beča, koji u delu Lasla Vegela, pored Srbobrana, Novog Sada, Budimpešte i Berlina, ima istaknuto mesto, iako ne i najvažnije. Na osnovu *What is Yugoslavia*, odnosno romana *Ispaštanje*, Andraš Urban je, naime, na srpskom jeziku režirao predstavu koja je požela veliki uspeh, i to pod naslovom *What is Europe*. U njoj jedan song počinje rečima: „Hvala bogu što nisam crnac“. Evo odlomka iz teksta:

¹Végl László: A marginalitás dicsérete. In: uő. *Hontalan esszék (1981–2001)*. Pécs: Jelenkor, 2003. 65–73. 68.o.

²Végl László: Országkrónika – What is Yugoslavia. In: uő. *Hontalan esszék (1981–2001)*. Pécs: Jelenkor, 2003. 251–266. 251.

³Ibid. 253.

„I am nigro, I am nigro, European nigro, nigro“ (...)

„Ja sam crnac koji ti oduzima socijalnu / Ja sam crnac koji ti otima posao.“

I tako dalje: Ja sam crnac koji valja drogu, švercuje oružje, gradi džamiju, detonira bombu. Potom sledi: Ja sam komunista koji radi to i to, i tako dalje. Tekst pesme nije Vegelov, to je svojevrsni prepis koji unosi Andraš Urban, ali reditelj iz Vojvodine s razumevanjem obrađuje Vegelove tekstove i ukazuje upravo na ambivalentnost, na mnogostranost pitanja. I ova pesma govori nešto važno: na plastičnost identiteta. Na to da i mi možemo biti crnci, da upravo to i jesmo u očima drugih. Na mađarskom bismo rekli: crnodupetaši. E zbog toga se radujem što nismo crnci. Ili ipak? Ovaj song nedvosmisleno ukazuje na to da ništa nije jednoznačno, i mi možemo biti *juropiannigro*. Uzgred, pre dve godine u Budimpešti je održana konferencija, a prema stihu pesnika Adama Nadašdija, je nosila naslov „Šta je bolje biti: crnac ili peder?“ U mađarskom, međutim, postoji i izreka: „Radije crnac nego Jevrejin“ (ili obrnuto).

Vegelovo životno delo, vrti se, dakle, oko manjinskog pitanja, u fokusu je tematika tuđine. Ali bez manjinskog otežavanja sopstvene sudbine, ili oplakivanja izgubljene domovine, ili idealizovanja manjinskog postojanja. Iz manjinskog života, kao pisac, Vegel za sebe crpe najviše što se može. Dobro zna da manjinska sudbina nije laka, ali da na identitetu treba raditi (važi i za pripadnike većine, naravno), a naše priče treba ispričati, i to stalno nanovo. Vegel to radi i njegove romane treba čitati redom jer se prepliću. Znajući da postajemo ličnosti tako što se naš život pretvara u priču, proživljenu priču. Ili našu, ili tuđu, neka to bude Vegelova priča, a iz te priče prisvajamo osobine iskustva. Postajemo pripadnici manjine, tuđinci, hteli mi to ili ne. A sve se može prekrojiti, nadići, učiniti pričom i tako životomako sve više bivamo manjina ili tuđinci. Potom sve prevagne – ili ne, ne znam.

To me je podsetilo na jedan klasični jevrejski vic: U Nju Orleansu u tramvaju jedan crnac čita novine na jidišu. Pored njega stoji Jevrejin, belac, koji ga potapše po ramenu i zapita: „Molim vas, recite mi, zašto vam nije dovoljno to što ste crnac?“

Neki Vojvođanin bi na to mogao odmahnuti: biti crnac koji čita na jidišu nije ništa... Jedan Vojvođanin će se odmah setiti Ervina Šinka, koji u *Romanu jednog romana*, beleškama iz moskovskog dnevnika od 1937. do 1939. piše o razgovoru sa Isakom Babeljom, prema kojem je „Biti Mađar već po sebi nesreća, ali to se još da izdržati. Biti Mađar i Jevrejin, to je već previše. Biti Mađar, Jevrejin i komunistički mađarski pisac, to je već perverzno. A biti Mađar, Jevrejin, komunistički pisac i uz to jugoslovenski državljani – u poređenju sa tim je fantazija pokojnog Zahera Mazoha jednostavno nevino psetance!“ Znam, hiljadu puta smo već citirali

ovo, i gle, prema Babelju, višestruki identitet je jednak mazohizmu. Tačnije, mazohizam je biti pripadnik manjine, živeti na rubnom području, na ničijoj zemlji, bez domovine – pa o tome još i pisati. Biti unuk Kafkei Maraija – da evociram jednu Vegelovu primedbu.⁴Ja, međutim, ne verujem da je prihvatanje manjinske sudbine mazohizam –pre smatram bolesnimkada neko ne mari za tojer se na taj način ne bavi svojim životom, životnom pričom, što znači ni svojim identitetom.

Vojvođanskim Mađarima, a naročito piscima, i tako nije potrebno mnogo fantazije – život donosi svoju. Ali donosi sa sobom i životne strategije. Tu bih voleo reći koliko je nepravедna optužba – koju smo posle 1990. čuli toliko puta –da tzv. prva generacija intelektualaca, pisaca i novinara stasala u socijalizmu, kojoj pripada i Laslo Vegel, nije marila za sudbinu svoje zajednice – vojvođanskih Mađara. Među onima što tužakaju, na paradoksalan način, ima i takvih koji su svoju člansku knjižicu komunističke partije, a još više svoju veru u jugoslovenski socijalistički režim, zamenili za nacionalizam, čak radikalni nacionalizam, ali su zaboravilikoliko su oni sami,obilazeći teren,pisali o vojvođanskim Mađarima.O tome da nema više salaša, pitanje zemlje je rešeno, ali zbog industrijalizacije, jer se selo preselilo u grad;da je nivo školovanja Mađaranizaka stopa nezaposlenostivisoka, i kako je migracija uzela maha.Ana to šta je s mađarskim partijskim kadrom, 1969.godine ukazivaoje samo Vegel; formirao se mali profesionalni sloj političara, ali su Mađari srazmerno u mnogo manjembroju članovi partije i funkcioneri nego pripadnici većine– pa tako i ne mogu zastupati interese svoje zajednice.⁵

Dakle, šezdesetih-sedamdesetih godina tačno se znalo za probleme i pisalo se o njima, pa tako i o migraciji. Jer bilo je sela, kao što je Itebej u Banatu, od čijih je 700 radno sposobnih stanovnika 1976.godine 250 radilo u Nemačkoj.⁶To ipak nije moglo da se ne primeti.A pisali su i o gastarbajterima, od kojih su se mnogi vraćali kući. Izašli su iz manjinskog života, u Beču ili naseljima u Nemačkoj, živeli kao tuđinci, pariје, bilo je i onih što su pobegli čak do Australijepa su se vratili – znamo da su i Vegelovi roditelji razmišljali da emigriraju u Australiju. To dvojno iskustvo je važno. Jer, ne zaboravimo da su šezdesetih-sedamdesetih godina gastarbajteri živeli život svojevrsnih pariја. U barakama pored fabrika, nisu smeli ući u grad – čak su i kurve vikendom radnicima dovozili autobusima. U Nemačkoj je na ulazu

4 Károlyi Csaba: Köztes helyzet. Beszélgetés Végel Lászlóval. In: *Élet és Irodalom*, LIX. évfolyam, 20. szám, 2015. május 15.

5 L. Végel László: A nemzetiségi elit kritikájáért. In: *Képes Ifjúság*, 1969. április 9.

6Kalapis Zoltán: Kökény András letette a vándorbotot. In: uő.*Bánát könyve*. Újvidék: Forum, 1979.

nekih kafića i restorana pisalo „Za pse i gastarbajtere zabranjeno!“Kada je zbog toga podignuta optužnica pred nemačkim ustavnim sudom, sud je odgovorio da je tu sve po propisu, jer je zabranjena samo diskriminacija na etničkoj i verskoj osnovi, a da gastarbajteri nisu ni etnička ni verska grupa. Nisu manjina. Čak ni to.

To je taj raznovrsni svetu kome su se od šezdesetih godina Vogel i njegova generacija socijalizovali. To nije samo svet manjinskog života, nego i priča o tuđinstvu, koje se doživljava kaosu i buda. Naročito posle pesme Istvana Domonkoša *Ja biti* iz 1971, koju danas već svi znaju, čak i ako je nisu čuli. Jer svi su već čuli da neko muca, a jezik pripadnika manjine koji dospeva u tuđinu jeste jezik mucanja.

Ali skoknimo opet do Beča, i to u 18. vek, putem jednog književnog dela. Roman Gergelja Peterfija iz 2014, *Punjeni varvarin*⁷, naime, veoma je aktuelan, jer govori o tuđincu. Ta neobična priča, tačnije paralelne priče koje govore i o prijateljstvu trebalo je isprva da dobiju naslov *Punjeni crnac*. Jedan od glavnih aktera je Angelo Soliman, kojeg su 1796. godine, pošto je umro, po carevoj naredbi preparirali i njegovo telo izložili u Prirodnačkom muzeju. Poreklom je bio iz afričke kraljevske porodice, ali ga je posle jednog rata rivalsko crnačko pleme prodalo Portugalcima kao roba. Oni ga prosleđuju dalje, dospeva u Beč, jer je u to vreme bilo u modi držati crnca, crnog roba, kao neku neobičnu relikviju, izložbeni predmet, kojim se čovek može dičiti pred komšijama i prijateljima. Soliman ima sreće, dospeva na dobro mesto, i u duhu prosvetiteljstva, nad njime vrše eksperiment. Da li je istina da se crnci ne mogu obrazovati niti vaspitati, pa oni su divljaci, varvari, u stvari nisu ni ljudi? Soliman je, međutim, sjajan um, uči jezike, muzicira, odličan je u igranju loptom i kartanju, prirodnim naukama, skoro u svemu. Postaje mason, poznata figura u Beču i svojoj epohi, čak miljenik žena. Ali sve vreme ostaje tuđinac. Neki su ga gađali kojekakvim predmetima, rugali mu se, kočijaši su ga čak i pretukli jer govori njihov, štaviše ljudski jezik, a varvarin je. Crnac nije ni čovek, a samo čovek, i to beli čovek, govori, samo on može da govori. Soliman, međutim, ravnodušno podnosi atrocitet, doduše i nemoženišta da učini. Ali koristi svoj položaj i posmatra, jer je Habzburška monarhija iz njegove perspektive potpuno drugačija, može izbliza da studira, „ljudsku podlost, slabost, glupost, niskost i budalaštine“.⁸

Kao mason, upoznao je Ferencu Kazincija, velikog reformatora jezika, koji je pre svega želeo da reformiše mađarski stil. Odrastao je u provinciji, u selu u današnjoj istočnoj Slovačkoj, među neobrazovanim, grubim ljudima. U Beč je stigao „iz dalekog kutka varvarske

⁷ Budapest: Kalligram, 2014.

⁸ Ibid. 12.

provincije“,prvo sa ocem, u mađarskoj nošnji, zbog čega su ih u Beču ismevali. NasuprotSolimanu, on nije sluga, nije imovina, nego slobodan plemić, uz to belac. Ipak, on kaže: „Ja se na tuđinstvo – iako ga učim odmalena–ni tada nisam mogao naviknuti, i čvrsto sam odlučio da ću ga ostaviti iza sebe, i postaću od tuđinca domorodac, od čoveka bez doma čovek koji stiže kući, od varvarina stanovnik grada, i da ću ostati Mađar tako što ću se u Beču, jer je sve upućivalo na to da se Beč sprema da me prihvati, više osećati kao kod kuće nego u svojoj domovini, gde nisu bili skloni mojoj ličnosti i planovima.“

Jer Kazinci kod kuće, tojest u Mađarskoj, među Mađarima, nije pobrao mnogo lovorika, ili je bar osećao da ga ne razumeju. Posle zarobljeništva je, opljačkan na svom imanju, umro u epidemiji kolere, mogli bismo reći jednostavno, dakle od bolesti. Jer su ga lokalni seljaci mogli i nasmrtno prebiti,naime za epidemiju su okrivljavali aristokrate, bogataše. Među ovima je, naime, bilo mnogo manje mrtvihnego među siromašnim seljacima. Zato, danas to već znamo, što su bogati verovatno i debeli i imaju para za vino, ne piju zaraženu vodu,tj. otporniji su na bakterije.

Imamo, dakle, dva tuđinca. O Solimanu, služi,mogli bismo reći:gastarbajterkoji se prividno integrisao, a ipak nije prihvaćen, niti može biti. Drugi, Kazinci,svojevrsna je izbeglica jer želi da pobegne od kuće, iz svoje domovine, voleo bi da živi među obrazovanim, naučnicima – ali u Beču ni njega ne prihvataju. Obrazac je, dakle, jasan: onaj ko nije prihvaćen je tuđinac.

Gde smo mi, dakle, sada, u odnosu na 18. ili 20. vek? Na primer tamo gde su zbog poznatog crnca afričkog porekla Fekete Paka,koji govori mađarski, na mađarskom peva mađarski svatovski rok, narodnjake – u jednom selu pozvali policiju jer su mislili da je emigrant. Ili tamo gde mađarski ministar poljoprivrede tvrdi da je svinjsku kugu izazvao emigrant ili gastarbajter koji je bacio sendvič sa salamom... Sendvič je pojeo neki vepar u Nemačkoj, pa je prešao u Mađarsku, i uredne mađarske (bele)svinje su dobile virus.Prava narodna bajka. U stvarnosti se događa potraga za krivcem, kao i dehumanizacija izbeglica i gastarbajterakoji su spalili na nivo životinja. A životinje se prepariraju, danas još samo životinje.

Otišao sam ovako daleko od dela Lasla Vegela da bih zorno prikazao kako ovo uopšte nije nova pojava. Međutim, Vegelu i njegovoj generaciji u Vojvodini bilo je dato neštošto je onomad imao i Kazinci, ali mi, moja generacija, kao ni Vojvodina od 1990-ih godina, nismo imali. A to je vera da će se nešto promeniti, da treba da se promeni: ceo svet, položaj čoveka,

položaj manjina, narodnosti. Prosvetiteljska vera da će sve biti bolje i bolje, da čovek može da se obrazuje, da će zavladatai jednakost, bratstvo, sloboda...

Do danas smo se već opametili, kažemo da je njihova vera bila budalasta. Ukazao sam na to da su upravo vojvođanski mađarski pisci i novinari u svojim sociografskim tekstovima (jer je među njima bilo veoma malo sociologa) opisali one stare i nove problematike kojima se jedna manjina suočava, i koje ne može da savlada. A druga velika tema Lasla Vegela jeste tema generacije. Naravno njegove, ali ne isključivo njegove. Generacije vojvođanskih mađarskih skitnika koje su sišle s voza u stanici Keleti i stajali raširenih ruku pitajući se šta ćemo sada. Ali tada su i stanovnici Budimpešte, Mađarske, raširili svoje ruke kada je bila reč o vojvođanskim Mađarima, pripadnicima manjine, pa još o piscima. Bili su nekako neobični, iako sjajni likovi, kao u citatima iz pisma Šandora Tara.

Mogao bih da citiram i Šandora Radnotija, koji je osamdesetih godina dao izjavu jednom beogradskom nedeljniku, što je privuklo pažnju samog Vegela, Radnoti je, naime, priznao da „čitajući dela jugoslovenskih mađarskih pisaca, uvek ima utisak da nije u stanju da razumen njihov kodni sistem“. A pitanje je, gledajući iz Budimpešte, kako da iz aspekta književnog konteksta vrednujemo dela. Vegel primećuje: „Najčešća posledica toga je da predstavljanje ‘sudbinskih problema narodnosti’ postaje isključivo merilo. Sledstveno tome, jugoslovenski mađarski pisac postaje svojevrsni specijalista, što za rezultat ima isto tako iskrivljenu sliku kao da književnost iz Mađarske vrednujemo isključivo prema tome kakvim intenzitetom i koliko direktno izražava mađarske sudbinske probleme.“¹⁰

Pisci zemlje koja danas više ne postoji, smem da tvrdim, jesu se bavili mađarskim sudbinskim problemima, prema merilima koja se i estetski mogu meriti. Pored Vegela, spomenimo Ota Tolnaja, Istvana Domonkoša, Nandora Giona, što se tiče lepe književnosti iz prve generacije *Simpoziona*. Ili uzmimo treću generaciju. Tu redakciju *Uj Simpozion* vlast je 1983. godine razbila, između ostalog, i zato što je Šandor Roža u humoresci napisao (na sudu nisu hteli poverovati da je to autorovo pravo ime, jer je Roža Šandor bio poznati mađarski bećar), dakle napisao je da se Mađarima u Vojvodini dva puta guli koža, jednom kao radnicima, a drugi put kao Mađarima. Tužilac koji je zahtevao da se list zabrani smatrao je da je humoreska pod naslovom *Svakodnevni abortus*¹¹ naročito nacionalistička zbog toga što je sadržala i sledeći

¹⁰ A homogenitás eszményének agóniája. Kondász Katalin interjúja Végel Lászlóval. In: Szajbély Mihály (szerk.): *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*. Szeged: JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995. 98–108. 103.

¹¹ Trebalo je da bude objavljeno 1971. ubroju 71, ali je on zabranjen, nije ušao u distribuciju.

odlomak: „– U stvari, i mi smo crnci – rekao sam – crnci mađarske kože. Ako uđeš u radnju i govoriš mađarski, neće te poslužiti isto onako kao ni crnca u Americi.“ Šandor Roža je 1972. godine emigrirao na Zapad da bi izbegao zatvorsku kaznu. Bio je saradnik novosadske Tribine mladih, kao i Vegel – odatle su letela obojica, ko u spoljnu, ko u unutrašnju emigraciju na jedno vreme. Uspešna generacija koja je mlada dospela na vlast, na poziciju, kako je Vegel kasnije pisao, na kraju je postala protraćena generacija.

Angelo Soliman je bio *crnac* koji je govorio nemački, a vojvođanski Mađari *crnci* koji govore mađarski. A šta je danas? Ima li smisla danas govoriti o generacijskom pitanju u slučaju ove manjine u Vojvodini? Krajem 2015. sproveli smo istraživanje u krugu mladih vojvođanskih Mađara između 15 i 29 godina.¹² To je značilo 41.387 mladih, ispitali smo njih 500, ili otprilike svakog osamdeset sedmog, naravno pazeći na reprezentativnost. Ponekad ih je trebalo lasom hvatati, jer ako je u Subotici i Potisju istraživanje i bilo lakše, u Novom Sadu i Banatu smo se namučili. Ali rekao bih svugde, čak i tamo gde Mađari još žive u kompaktnom bloku, u većini.

A šta smo saznali o ovoj generaciji, odnosno dve generacije, nazovimo ih Z i Y? Pojednostavljeno: materijalna situacija im je bedna (od četiri velike mađarske regije van granica lošije od njih živi samo mađarska mladež u Zakarpatskoj Ukrajini), i prema dobroj srbijanskoj navici, rano počinju da puše, da piju, a pošto žive na balkanskoj ruti droge, oni drogu najčešće koriste. To ih ne sprečava da u proseku najmanje antipatičnima smatraju narkomane. Najviše, naravno, vole same sebi ostale Mađare, a od naroda koji žive u okruženju najsimpatičniji su im Srbi. Srbi su im mnogo simpatičniji od Amerikanaca iako sve manje znaju srpski, a sve više engleski. I na njih je osetno uticala histerija i propaganda mađarskih vlasti protiv izbeglica i emigranata. Smatraju, doduše, da su od ovih još antipatičniji skinhedii, međutim, ni popovi i političari nisu dobro prošli.

Uprkos svemu tome, smatraju da su tri najvažnije stvari u životu ljubav, odnosno sreća, pa porodica, osnivanje i održanje porodice, i onda rad. Ti mladi su, dakle, sasvim normalni ljudi, neka kaže ko šta hoće. Štaviše, religija je za njih najmanje važna vrednost – iako političari, da bi se dodvorili crkvi, obično govore da crkva čuva zajednicu. I mađarstvo je za njih samo od osrednje važnosti – iako je u poslednje vreme neonacionalistička, često radikalna nacionalistička retorika i u Vojvodini preplavila mađarske medije. Ali gle, isprati mozgove

¹² Rezultate vidi u: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség : Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 2017.

nije ni tako lako. Većina njih sebe smatra vojvođanskim Mađarima, a oko dve trećine veli da su članovi i mađarske i srpske nacije. Ni za njih ne postoji dati, jedini identitet, jer lutaju po stvarnom ili virtuelnom svetu, traže svoje mesto, stalno se menjaju i postavljaju pitanja – kao neki pisac.

Pitali smo ih, naravno, i o migraciji. Interesantno je da bi tri četvrtine njih, ako bi napustili Srbiju, to uradili zbog bolje egzistencije i većih prihoda, a samo dva posto spomenulo je nepovoljan manjinski položaj. Šta znači otići, o tome imaju prilično blisko iskustvo, jer skoro trećina ima nekoga u najužoj porodici ko živi i radi u inostranstvu – a gde su onda još poznanici i prijatelji?

Teško je sagledati koliko njih planira da emigrira – naime, tako mnogo ljudi je već otišlo i do sada, iako nominalno još slove (i) kao vojvođanski Mađari. Na pitanje koliko njegovih najboljih prijatelja planira da se preseli u inostranstvo, jedan mladić je odgovorio: niko. Kako to, pitao sam, to je čudno... „Pa, bilo nas je četvorica najboljih drugova“, rekao je, „od toga su dvojica otišla, a nas dvojica ostajemo.“ Jedno je sigurno: odlazak je stalna tema u skoro svim društvenim slojevima, a najčešće ostaju oni što žive u dubokom siromaštvu jer nemaju para ni za pasoš. Jedna nastavnica koja živi na selu rekla je da su skoro sva deca i unuci nastavnika već u inostranstvu. Štaviše, sumnjiv je onaj ko ostaje kod kuće: šta mu fali kad neće da se otisne u nepoznato, u beli svet? Iako on više nije tako nepoznat, jer deseci poznanika žive u pravim kolonijama na Zapadu.

Ali zašto sam govorio o jednoj konkretnoj grupi, o mladim vojvođanskim Mađarima? Zato što onaj ko dolazi s rubnog područja, iz manjine, taj ipak ima neku prednost – ako je uopšte primeti – a to su obrasci koje može slediti: kako preživeti? Ne kažem da stanovnici velikih gradova, glavnog grada, nemaju čak i iste obrasce, ali naš čovek stalno mora da razmišlja šta ga očekuje, koje su mu šanse, da li da ide ili ostane, kako obično kažemo. A pred pripadnikom naše manjine već pedeset-šezdeset godina (ali ako hoćemo, i dobrih sto godina, jer tada je počela emigracija u Ameriku) stoji obrazac emigracije, odlaska i izlaska, napuštanje doma i eventualno pronalaženje novog doma ili nove domovine (štaviše domovine), ili bar nada. Ako se neko iz Vojvodine preseli u Segedin ili Budimpeštu, taj je spreman i za sledeći skok, i potvrđuje obrazac emigracije kao moguće rešenje. Uzalud partijska štampa objavljuje niz reportaža o povratnicima koji govore da ni napolju novac ne visi sa grane. Jer to nikada niko nije ni tvrdio.

Opet je drugo pitanje da li u slučaju vojvođanskih Mađara možemo govoriti o pravom egzodusu, jer odlazak je životna strategija, normalan deo svakodnevne prakse. Doživljaj egzodusa nemora da bude trauma, ili nije to za svakoga. I još jedan poslednji skok do Beča, jer više desetina njih iz mog rodnog sela, Malog Iđoša, živi tamo. Cela ekipa radi u industriji nadgrobnih spomenika – mala vojvođanska mađarska pornografija: odu u nadi da će imati bolji život i pronalaze račun u sahranjivanju... Inače ne znaju nemački, šta će im, među sobom su, a uz to ima i mnogo Srba.

A Vogel je hroničar ovoga u proteklih pedeset-šezdeset godina – možda poslednji hroničar; i kao pripovedači kao analitičar. A kakve su mu knjige? Da bih odgovorio, osloniću se na Ričarda Rortija, koji je, pišući o okrutnosti i solidarnosti, rekao da knjige koje nam pomažu da budemo manje okrutni uglavnom spadaju u dve vrste. S jedne strane su one „koje nam pomažu da vidimo kako društvena praksa i institucije deluju na druge“. S druge strane postoje knjige „koje nam pomažu da prepoznamo kako naš individualni način razmišljanja utiče na druge.“ Odnosno dela „koja pokazuju da je jedna određena vrsta osoba slepa za patnju jedne druge određene vrste osoba“.¹³

Mislim da se Vogelovo delo, njegove knjige mogu uvrstiti u obe grupe – a to je najviše što je moguće.

.

¹³ Richard Rorty: Esetlegesség, irónia, szolidaritás. Pécs: Jelenkor, 1994. 159. o.